# ZADAR U NARODNOM PREPORODU

TEREZA GANZA-ARAS

Dragoj Getrudi i Acti Perusha

Zadar, 8. VII 65.

# ZADAR U NARODNOM PREPORODU

*TEREZA GANZA-ARAS*

## I

Poraz Austrije od francusko-pijemontske vojske u travnju 1859. kod Magente i Solferina bio je za Austriju presudan. Izgubila je Lombardiju, upala u velike financijske dugove i ozbiljno poljuljala svoj položaj. Talijanske pokrajine nalaze se pred samim ujedinjenjem i time, kao i već prije propagiranim nacionalnooslobodilačkim idejama daju primjer našim narodima, prvenstveno Dalmaciji. Zato, koliko je god s jedne strane bilo štetno to što su se mnogi mladi ljudi iz ovih krajeva, odlazeći na školovanje u Italiju, tamo odnarodili, s druge strane, bilo je dosta i onih koji su znali pravilno shvatiti nacionalne ideje talijanskog Risorgimenta i usvajajući ih zapitati sami sebe kojem narodu pripadaju, da bi došli do tačnog odgovora. Ta mlada nacionalno osviješćena inteligencija samo čeka priliku da može istupiti s novim idejama, s novim slobodarskim težnjama. Prilika za to upravo je sada došla.

Austrija, našavši se u krizi, morala je popuštati. Luxemburškim manifestom car Franjo Josip obećao je poboljšanje političkog stanja. Kruti apsolutizam Alexandra Bacha propao je u srpnju iste godine, a pred daljnju politiku bečkog dvora postavilo se pitanje: kako preurediti glomaznu, mnogonacionalnu i preživjelu Monarhiju? Centralizam, federalizam ili dualizam? Centralizam su odbijali svi nenjemački narodi u Monarhiji, za dualizam su se zauzimali Mađari, a federalizam su priželjkivali Slaveni. Takva situacija, puna dogovora, pregovora, sastanaka, carskih ukaza trajala je sve do austro-ugarske nagodbe 1867, kada je država podijeljena na dva dijela i Monarhija se za kraće vrijeme izvukla iz krize.
U ovom periodu oživljuje politički život u svim austrijskim pokrajinama. Dalmacija je također živnula, i sa mnogo više elana, upornosti i čvrstine nego što je to bilo 1848. ušla u borbu za svoju nacionalnost.

Dalmacija je u ekonomskom pogledu bila početkom XIX stoljeća najzaostalija pokrajina Monarhije. Trgovina je bila slabo razvijena, upućena isključivo na Veneciju i Trst. Nešto bolje bio je razvijen pomorski saobraćaj, dok kopnenog gotovo nije bilo. Vino i ulje bili su glavni trgovački artikli Dalmacije. Trgovci i ostala buržoazija većinom su bili stranci,

uglavnom Talijani, a ono malo domaće buržoazije bilo je od njih potiskivano. Međutim, domaća buržoazija sredinom XIX stoljeća sve više se razvija. Revolucija 1848, iako nije u potpunosti, a kod nas ni približno, ostvarila svoje ciljeve, ipak je bar djelomično odstranila feudalne ograde i omogućila brži razvoj kapitalizma. Jačanju dalmatinske buržoazije 50-tih godina pomogla je također i bolest vinograda koja je zahvatila Italija i trajala do 1857. Tada je potreba i cijena dalmatinskom vinu uvelike porasla. Isto tako je i veliko doba jedrenjaka, koje je započelo također 50-tih godina, a završilo otvaranjem Sueskog kanala (1869), imalo veliko značenje za naše trgovačke jedrenjake duge i kratke plovidbe.[1] Ove dvije konjunkture, vinska i trgovačkih jedrenjaka, iako nisu dugo potrajale, ipak su znatno ojačale domaću buržoaziju. Na početku narodnog preporoda birokracija, dobrim dijelom stranog porijekla ili odnarođena, drži u svojim rukama osnovne privredne pozicije u Dalmaciji, dok se naša mlada, ekonomski ojačana posjednička i trgovačka buržoazija bori da ih preotme. Još prije javlja se sa zahtjevom »za emancipacijom dalmatinske trgovine i od posredništva tršćanskih trgovaca i od monopola privilegiranih doseljenika u dalmatinskim gradovima. Na toj osnovi poprimit će borba za tržište postepeno sve izrazitiji karakter nacionalnog otpora protiv privilegiranih tuđinaca, a s osloncem na prirodno ekonomsko i etničko zaleđe«.[2] Dakle dalmatinskoj buržoaziji je u ekonomskom interesu sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, dok naprotiv malobrojnoj birokraciji stranog porijekla prijeti opasnost od toga, pa se ona zalaže za s t a t u s q u o. Nosioci dalmatinskog preporoda upravo su djeca ove prve buržoaske generacije, inteligencija školovana većinom u Italiji.

Glavne bitke u narodnom preporodu vodile su se oko tri pitanja: prvo, oko sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, drugo, oko uvođenja hrvatskog jezika kao službenog i treće oko ponarođivanja općinskih uprava. Prvo pitanje riješeno je tek 1918, a ni onda potpuno (sam Zadar ostao je van okvira novonastale jugoslavenske države i još 20-tak godina čamio pod talijanskom okupacijom), dok je drugo i treće pitanje poslije dugih i vrlo napornih borba pred kraj stoljeća samo donekle riješeno.

Sva ta zbivanja bila su najjača upravo u Zadru, jer je on tada bio administrativni, politički i kulturni centar Dalmacije pa je zbog toga imao i najbrojniju inteligenciju. No to je ujedno i razlog što je Zadar, službeno, najdulje ostao nenarodni grad Dalmacije.

Još 1848. u Zadru postoji jak krug narodnjaka. Oni šalju pozdrave sveslavenskom kongresu u Pragu, gdje nakon žaljenja što, iako pozvani, ne mogu doći na kongres, ističu: »Slavljani kao i Vi, mi ništa srdačnije ne

1 Dr Mirjana Gross, O nekim aspektima razvoja nacionalne ideje za vrijeme narodnog preporoda u Dalmaciji. *Historijski pregled* br. 1, god. IX, Zagreb, 1963.

2 Julije Grabovac, Zadar u vrijeme druge austrijske vlasti. Zbornik *Zadar*. Zagreb, 1964, str. 212.



želimo, što... virni ostati našoj miloj narodnosti, za koju... gotovi smo i najposlidnju kaplju krvi proliti«.[3] Oni su okupljeni oko »Zore dalmatinske«, prvog dalmatinskog hrvatskog časopisa.

»Zora dalmatinska« izlazila je u Zadru, a pokrenuo ju je Ante Kuzmanić 1844. Glavni joj je program bio rad na slavenskoj uzajamnosti, prvenstveno borba za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i uvođenje narodnog jezika kao službenog.[4] Ipak je proglas Hrvatskog sabora od 10. VI 1848. »braći Dalmatinskoj« za sjedinjenje zadarska općina odbila, povodeći se za splitskom općinom, a pod izgovorom da još za to nije došlo vrijeme. Nekoliko mjeseci u toku 1849. radi u Zadru Društvo slavenske lipe sa širokim ciljem »narodnog poboljšanja«, kako kaže Kuzmanić u pismu Božidaru Petranoviću. Imalo je preko 200 članova, ali se brzo raspalo.[5]

Čitav politički život zamire dolaskom Alexandra Bacha za kancelara, da bi ponovo buknuo izvanrednom snagom desetak godina kasnije, u momentu kad se Austrija porazom kod Magente i Solferina, našla u teškoj unutrašnjoj krizi.

Car Franjo Josip 5. ožujka 1860. saziva Pojačano carevinsko vijeće, u kojem su iz Hrvatske bili biskup Juraj Strossmayer i Ambroz Vranizany-Dobranović a iz Dalmacije conte Borelli. Na sjednici od 22. XI 1860. donijet je prijedlog za federativno preuređenje Austrije. U vezi s tim prijedlogom govorio je Strossmayer tražeći za Hrvatsku samostalnost, a Vranizany je na to dodao kako bi trebalo da se Dalmacija pripoji Hrvatskoj. Sutradan je na to odgovorio Borelli pobijajući pravo Hrvatske na Dalmaciju. On priznaje da u njoj ima više Slavena nego Talijana, ali smatra da ona treba biti autonomna. Na ovo je opet odgovorio Strossmayer. To je bio povod za prvi veliki sukob među Dalmatincima u vezi s pitanjem sjedinjenja. Čitava se Dalmacija podijelila na dvije grupe:[6] jedna grupa plješće Borelliju, dok ga druga napada. Na strani Borellijevoj je i list L a v o c e d a l m a t i c a, kasnije glavni organ autonomaša. Za sada još u njemu surađuju i narodnjaci, jer u samom početku preporoda nisu još jasno diferencirana dva suprotna mišljenja.

3 Rudi Belić, Zadar u narodnom preporodu. *Narodni list*, jubilarni broj, 1. III 1912, Zadar.

4 Ante Kuzmanić, *Zora Dalmatinska*. Poziv svim ljubiteljima krasnoga i sladkoga hervatskog jezika narodnoga nauka i napredka. Zadar, 1843.

5 Dr Vjekoslav Maštrović, Hrvatska društva u Zadru (1848—1920). Zbornik *Zadar*, str. 471.

6 U našoj historiografiji ovom sukobu Strossmayer—Borelli posvećena je s razlogom puna pažnja, jer on ima krupan nacionalno-politički značaj. Analizirajući njihova suprotna gledišta, dr Viktor Novak je ovako postavio problem: »Ovaj Strossmayerov govor postao je idejno pokretalo novoj stranci u Dalmaciji ... Tako je Strossmayer pokrenuo osnivanje Narodne stranke u Dalmaciji, dok se Borelli stao smatrati za začetnika slavodalmatske, zapravo italijanske ili autonomaške stranke«. (Dr Viktor Novak, *Natko Nodilo*. Novi Sad, 1935, str. 7). Već tu, u ovim polemikama i borbama treba tražiti prve zametke kasnije formiranih dviju političkih stranaka, narodnjaka i autonomaša.

Prva akcija u cilju sjedinjenja došla je i ovaj put, kao i 1848. sa strane Hrvatskog sabora. Sabor je 28. XI 1860. poslao predstavku caru s molbom da se Dalmacija sjedini s Hrvatskom, na što je car 5. XII odgovorio da prepušta dalmatinskim poslanicima da se o tome dogovore s banskom konferencijom. Međutim, bečka vlada nikad nije bila pristaša sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, nešto zbog poznatih njezinih tendencija sprečavanja svakog eventualnog jačanja slavenskih naroda u Monarhiji, a više zbog toga, što još nije bila uredila svoj odnos prema Ugarskoj, a kad je to Nagodbom bilo uređeno, onda, budući da bi se Dalmacija nakon sjedinjenja našla u ugarskom dijelu države, Austrija nije htjela jačanje Ugarske.

Na carev odgovor prva je reagirala splitska općina. Ante Bajamonti je brzojavom tražio da se pričeka s rješenjem dok se ne izjasni Dalmatinski sabor, koji se do par mjeseci imao izabrati i sastati. Bajamonti je tražio od ostalih dalmatinskih općina da učine isto. Već 8. XII sličnu adresu šalje i zadarska općinska kongregacija, a onda redom mnoge druge općine, pretpostavljajući da je pravilno da Dalmatinski sabor rješava pitanje sjedinjenja, a ne znajući da Bajamonti zapravo hoće da spriječi sjedinjenje. Kotor s okrugom, Dubrovnik s okrugom i još neka druga mjesta nisu poslali caru ništa slično ovome. Dapače, Kotor se ubrzo izjasnio za sjedinjenje. Bajamonti je u ovoj svojoj protuaneksionističkoj akciji uspio do te mjere, da su dalmatinski poslanici koji su bili imenovani da idu na bansku konferenciju u Zagreb odbili da pođu na pregovore. Nešto poslije, 23. XII održao je Bajamonti poznati govor u splitskom vijeću, u kojem se žestoko oborio na sjedinjenje, a onda početkom veljače slijedeće godine otišla u Beč dalmatinska deputacija, u kojoj je od Zadrana bio Borelli, da traže ono isto što je već Bajamonti u brzojavu tražio. Međutim, to je izazvalo jako nezadovoljstvo u Dubrovniku i Boki Kotorskoj, čije općine traže sjedinjenje. U istom smislu je sjeverna i srednja Dalmacija poslala adresu kraljevskom dikasteriju. Među potpisnicima ove adrese ima imena i iz zadarskog okruga. Kad se ima na umu ova adresa sjeverne i srednje Dalmacije i kad se zna da je južna Dalmacija uvijek odlučno bila za sjedinjenje, onda je jasno da je apsolutna većina naroda Dalmacije bila za sjedinjenje, a samo vrlo mali broj višeg činovničkog aparata bio je protiv njega.[7]

U periodu od četiri mjeseca, tj. od donošenja listopadske diplome pa do saziva Dalmatinskog sabora redaju se jedna za drugom razne brošure, članci, polemike, kristaliziraju se mišljenja i stvaraju se zameci dviju stranaka, aneksionista i autonomaša. Sve je to bilo pisano sa željom da se utječe na Sabor, koji je trebao donijeti tako sudbonosnu odluku hoće li se ići u Zagreb na pregovore ili neće. Brošure su vrlo interesantne, pisane su većinom vrlo temperamentno, a često žučljivo i zajedljivo. U njima jasno dolazi do izražaja nacionalna svijest autora, poznavanje naše

[7] Dr Grga Novak, *Prošlost Dalmacije II*, Zagreb, 1944, 370—373.



historije, ekonomskih prilika i općih strujanja Evrope toga doba.[8] Brošure autonomaša pune su zabrinutosti i strepnje zbog mogućeg sjedinjenja. Oni tvrde da Dalmacija nema nikakvih zajedničkih interesa s Hrvatskom, da se Dalmacija kao takva neće moći održati ako dođe u sklop Hrvatske, jer da se neće moći dobro urediti međusobni odnosi Dalmacije i Hrvatske, da će onda Dalmacija ekonomski nazadovati, a i kulturno, jer da su Hrvati preko Velebita tobože nazadniji od Dalmatinaca, da će Dalmatinci kod izbora za Sabor biti nadglasavani od strane Hrvata. Pitaju se kakva će biti unutrašnja trgovina i da li će prestati trgovina s Italijom? Mnogi autonomaši zlobno su tvrdili da će Dalmacija biti uređena kao Vojna Krajina i da će onda svaki čovjek biti do smrti vojnik. Od svega toga bitno je to, da su se autonomaši bojali da će oni, kad se uvede njima nepoznati hrvatski jezik, a što bi se naravno sa sjedinjenjem dogodilo, izgubiti službu i vlast — i drugo, da će možda trgovina s Italijom onda prestati ili pak doći u drugi plan, čime bi bili ugroženi njihovi ekonomski interesi. Dakle, ekonomski prestiž i vlast bili su razlozi zbog kojih se autonomaši toliko zalažu za autonomiju Dalmacije. Nasuprot autonomašima, aneksionisti dokazuju kako iz nacionalnih, historijskih, ekonomskih i znanstveno-kulturnih razloga mora doći do sjedinjenja. Nacionalnost u ovim prvim počecima preporoda nije još iskristalizirana. Ona nije još jasno izražena ni kod autonomaša ni kod aneksionista. Autonomaši također priznaju da su Dalmatinci Slaveni, a kako ni aneksionisti još ne deklariraju jasnije stavove u pogledu nacionalne pripadnosti Dalmacije, to se u ovoj prvoj fazi i jedna i druga strana u ovom pitanju nalaze na poprilici istoj poziciji. Razlika je u tome, što autonomaši, i pored toga što se izdavaju za Slavene, ne žele nikakvu užu zajednicu sa bilo kojim slavenskim narodom, dok aneksionisti to žele.

Prvi otvoreni sukob između autonomaša i aneksionista nastao je zbog članka O s h o d n o s t i o s n i v a n j a z e m l j i š n i k a u D a l m a c i j i.[9] U njemu se traži da se zemljišne knjige u Dalmaciji pišu talijanskim jezikom. Na ovo je odgovorio pop Ivan Danilo u listu O s s e r v a t o r e D a l m a t o, jer mu L a v o c e d a l m a t i c a nije htjela primiti članak.

[8] L. Monti, *Considerazioni sull'annesione del regno di Dalmazia a quelli di Croazia e Slavonia.* Spalato, 1861; V. Milić, *A Nicolo Tommaseo i Dalmato-Slavi, ossia i questi di patrio interesse*, Fiume, 1861; G. R. S., *Zaorija na talijanstvo svoje.* Beč, 1861; N. Tommaseo, *Ai Dalmati*, Trieste, 1861; brošura Ignjacija Bakotića *I partiti in Dalmazia* iz 1861; Ante Kuzmanić, *Poslanica Dalmatincima.* Split, 1861; N. Tommaseo, *Via facti — La Croatia e la fraternità — di nuovo ai Dalmati*, Trieste, 1861; V. Duplančić, *Della civiltà italiana e slava in Dalmazia.* Trieste, 1861; Ivan Danilo, *Sulla civiltà in Dalmazia.* Trieste, 1861; Sime Ljubić, *Risposta all opuscolo del signor Vincenzo Duplancich . . .* Venezia, 1861; A. K. Matas, *Šilo za ognjilo*, Split 1861; N. Tommaseo, *La parte pratica della questione — ai Dalmati*, Zara, 1861; Mate Ivčević, *Vinac pisamah*, Split, 1861; Koriolan de Cerineo Lucio, *Studi critici sulle condizioni politiche e civili della Dalmazia*, Spalato, 1861; Kosta Vojnović, *Un voto per l'unione*, Split, 1861; Vidović, *Memoriale alla dieta provinciale Dalmata*, 1861; N. Tommaseo, *Dello statuto ungherese e croato — se possa alla Dalmazia applicarsi*, Zara, 1861. Izašla i na hrvatskom jeziku; N. Tommaseo, *La questione dalmatica riguardata ne suoi nuovi aspetti*, Zara 1861. itd.

[9] *La voce Dalmatica*, Zara, 7. VII 1860.

Zanimljivo je da je u ovoj polemici Kosta Vojnović, aneksionist i pripadnik kasnije Narodne stranke, bio na strani članka u *La voce dalmatica*. Članak je napao i A. K. Matas,[10] u svojoj oštroj pisanoj brošuri *Glas hrvatsko-slovinski iz Dalmacije*.[11] Brošura se pored toga žestoko obara na talijanašku politiku i daje opis prilika u Dalmaciji, te ističe da tu živi 400.000 Hrvata i Srba, a samo 15.000 Talijana, od kojih mnogo naših potalijančenih ljudi.[12]

Nakon ovog sukoba aneksionisti prestaju surađivati u *La voce dalmatica* i već tada se javlja potreba za jednim listom, koji će propagirati pokret za sjedinjenje.

Novi austrijski kancelar, centralist Schmerling, izdaje takav »Zemaljski red za kraljevinu Dalmaciju« i »Izborni red za Zemaljski sabor Kraljevine Dalmacije«, da osigura pobjedu autonomaša na saborskim izborima. Ovaj prvi sabor, s većinom autonomaša, počeo je raditi 6. ožujka 1861. Nakon što je ovako uredila stvar, bečka vlada je mogla bez straha dati prijedlog da Dalmatinski sabor izabere poslanike za Zagreb radi sjedinjenja. Prva odluka koju je Dalmatinski sabor donio bilo je odbijanje ovoga prijedloga. Na to je jedna grupa narodnjaka, među njima Miho Klaić, Mihovil Pavlinović i Stjepan Mitrov Ljubiša, otišla lično caru da protestira, a onda na Bajamontijev prijedlog pođu u Beč i svi saborski autonomaški zastupnici. Narodnjaci nisu bili primljeni kod cara, a Schmerling je izveo jednu taktičku igru tako, da je pozvao od Dalmatinaca koji su se našli u Beču 7 autonomaša i 2 narodnjaka i od prekovelebitskih Hrvata Strossmayera , Vranizanyja, Vukotinovića i druge da se u njegovom prisustvu sporazume.[13] Razumljivo je da do sporazuma nije došlo. Nakon toga je Dalmatinski sabor skinuo s dnevnog reda pitanje sjedinjenja. Na moment je izgledalo da je sve propalo, pa je druga polovica godine 1861. u političkom pogledu nešto mrtvija. Narodnjaci su shvatili da im je za uspješnu borbu potrebno stvoriti širi pokret, zatalasati narodne mase, a to je bilo moguće jedino podizanjem nacionalne svijesti. Zato oni sada mijenjaju taktiku. Dok su do sada svim silama nastojali da dođe do sjedinjenja računajući da će onda ponarođivanje općina i uvođenje narodnog jezika kao službenog doći samo po sebi, od sada na prvo mjesto stavljaju upravo borbu za jezik i općine, držeći da je to uvjet za konačan cilj — sjedinjenje s Hrvatskom.

## II

Govoriti o Zadru u narodnom preporodu znači zapravo govoriti o čitavom narodnom preporodu, jer je razumljivo da se tu, u centru Dalmacije, vodio najburniji politički život. U Zadru su živjeli najistaknutiji

10 Pero Matas, Prof. Antun Konstantin Matas, *Zadarska revija*, br. 1, 1963.

11 A. K. M., *Glas hrvatsko-slovinski iz Dalmacije*. Zagreb, 1860.

12 Isto je tako zanimljiva i Matasova druga brošura *Šilo za ognjilo*. Izdanje Ljudevita Gaja. Zagreb, 1861. Tu Matas polemizira sa Bajamontijem i ponovo dokazuje hrvatski karakter Dalmacije.

13 Dr Grga Novak, *Prošlost Dalmacije II*, str. 376.



narodnjaci, ovdje su izlazili listovi i časopisi, tu su postojala najbrojnija narodna društva, ovdje je bio Sabor, u Zadru se teror vlasti najjače osjećao i tu je najjača reakcija na nj bila. Ovdje su se za vrijeme izbora odigravali najžešći sukobi, agitacije od strane vlasti bile su najjače upravo u Zadru, a narodnjaci su bili više na udaru i više proganjani nego i u jednom drugom gradu Dalmacije.

Već odavno su narodnjaci osjećali potrebu da svoje ideje i stavove pokažu širom Dalmacije, pa i dalje, kako bi mogli pridobiti one još neopredijeljene iz građanske klase i utjecati na šire slojeve, odnosno probuditi ih iz mrtvila i potpune pasivnosti u kojoj su se do tada nalazili. Za to im je bilo neophodno imati svoj list. Potreba jednog narodnog lista bila je tim veća, što se gotovo sva štampa nalazila u rukama autonomaša. Poslije dugih diskusija, koje su izgleda prema dnevniku narodnjaka Lovre Montija, započele još u prosincu 1860.[14] i raznih teškoća koje su dolazile od strane vlasti, počeo je 1. ožujka 1862. u Zadru izlaziti list *Il Nazionale s Prilogom k Narodnom listu*.[15] *Il Nazionale* je izlazio na talijanskom jeziku, jer je prvenstveno bio namijenjen građanskoj klasi, koja je bila navikla na talijansku literaturu. *Prilog k Narodnom listu* pisan je hrvatskim jezikom i namijenjen je širim slojevima. Zadarski *Narodni list* bio je propagator narodne misli i preko njega su se narodnjaci iz čitave Dalmacije bolje upoznavali i povezivali. Pišući svoje članke, a naročito polemizirajući s autonomašima, oni raščišćavaju mnoge pojmove nacionalne, ekonomske i političke prirode, pa kad mi danas uspoređujemo brošure iz 1860. i članke iz 1862. od istih autora, lako se uočava da su oni kroz samo dvije godine postali odlučniji i beskompromisniji u svim pitanjima.

Prvi urednik *Nazionala* bio je Natko Nodilo, koji je upravo bio otpušten iz službe zbog aneksionističkog stava i koji je zato jedini imao plaću u *Narodnom listu*, dok su svi ostali radili besplatno, a hrvatski dio uređivao je Ivan Danilo. Program *Narodnog lista* ujedno je i program Narodne stranke. Držim da se o narodnoj stranci kao o stranci, odnosno političkoj partiji, može govoriti tek s pojavom *Narodnog lista*, a prije toga samo o narodnjacima ili pak o aneksionistima.

Program *Narodnog lista* dao je Nodilo u uvodnom članku prvog broja, a bio je usmjeren k rješavanju kompleksnog nacionalnog pitanja. To je na konkretnom planu, naravno, u prvom redu borba za

14 Prema dnevniku L. Montija, iz kojega je nekoliko fragmenata publicirao dr Ivan Grgić, prvi sastanak na kome se počelo govoriti o pokretanju jednog narodnjačkog lista održan je 24. studenog 1860. Prema prvobitnoj zamisli to je trebao biti »jedan ekonomsko-književni list«, ali dakako i s izvjesnim političkim obilježjima. Najteže je bilo pitanje urednika. Sam Monti zabilježio je u svom dnevniku: »Da bi ja imao jednu hiljadu viorina na godinu od svoje baštine za moći po tome stanju živiti i nezavisan biti, ja bi se primio uredništva jednog lista koji bi imao glavnije načelo braniti našu narodnost i njezine interese protivu vlade i tuđi i domaći neprijatelja«. (Dr Ivan Grgić, Lovro Monti. *Mogućnosti*, Split, veljača, 1962).

15 Dr Viktor Novak, Natko Nodilo — političar i ideolog. *Zadarska revija*, br. 4—5, 1961.

uvođenje hrvatskog jezika kao službenog i borba za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, a onda u vezi s tim priznavanje građanskih sloboda, slobode štampe, zbora i dogovora, propagiranje demokratskih načela, zalaganje za bratske odnose među Slavenima, u prvom redu između Hrvata i Srba, pa se ističe potreba da se »crkva oprosti pokroviteljstva svjetovne vlasti«. U programu se kaže da će Narodni list podržavati rad na pretvaranju centralističke Austrije u federalističku državu, a isto tako će voditi brigu o ekonomskim problemima Dalmacije, te pratiti i bilježiti dostignuća na polju kulture, književnosti i umjetnosti.[16]

Na stupcima zadarskog Narodnog lista objavljeni su mnogi značajni članci i vođene polemike o najznačajnijim nacionalno-političkim pitanjima toga doba. Prije svega treba spomenuti Nodilov članak Tko o svadbi tko o bradi, jer u njemu jasno dolazi do izražaja potpuno izgrađena nacionalna svijest Nodila. Zato bi se ovaj članak mogao uzeti kao prekretnica u shvaćanju etničkog karaktera Dalmacije. Konačno je napuštena maglovita i neprecizna koncepcija o »slovjenskoj« Dalmaciji i preuzeta čvrsta i jasna koncepcija o hrvatskoj Dalmaciji. Nodilo piše: »Slavljansko-dalmatinski jezik, dakle, ništa drugo ne znači nego valjda neku vrstu govornog jezika u Dalmaciji... Mi smo u Dalmaciji po porijeklu ili Srbi ili Hrvati, pa se kod nas ne zbori inače nego ili srpski ili hrvatski. Dakle jezik u našim rječnicima može biti samo hrvatsko-srpski, ili samo hrvatski ili samo srpski, što u samoj stvari jedno i isto znači, ali ne nikako slavjansko-dalmatinski«.[17] Nekoliko mjeseci kasnije ponovo Narodni list piše: »...jezik ilirsko dalmatinski je složenica koja ne postoji, izmišljotina neznalica birokratskih. Jezik u Dalmaciji jest hrvatski ili srpski...«[18] U tadašnjim uvjetima razvoja nacionalnog pitanja u Dalmaciji zauzeti jasan stav prema slavenstvu s jedne strane, a prema hrvatstvu i srpstvu s druge strane, značilo je otići krupan korak dalje. Osjećati se Hrvatom ili Srbinom bilo je od mnogo većeg značaja nego osjećati se Slavenom, tj. pripadnikom jednog ogromnog slavenskog roda koji se dijeli na mnogo naroda, jer se onda opet postavlja pitanje kojem od tih naroda pripadaju Dalmatinci. Posebno u vrijeme kada se radilo na sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom, a ostvarenje toga predstavljalo bi tek jednu etapu u općem južnoslavenskom sjedinjenju, bilo je naročito potrebno imati potpuno jasan pojam o tome koji se slavenski narod nalazi u Dalmaciji i prema tome kome se Dalmacija treba da priključi. S druge strane mnogima je ideja slavenstva bila samo izgovor za koji su se skrivali. I autonomaši su se izdavali za Slavene (poznata je Bajamontijeva uzrečica »Slaveni i sutra, Hrvati nikada«), a sav njihov rad bio je upravo nešto suprotno: prvih godina ističu neku dalmatinsku nacionalnost, da bi kasnije postali pravi talijanaši.

16 Program Narodnog lista (iz god. 1862). *Narodni list*, jubilarni broj, 1. III 1912.

17 *Il Nazionale*, 15. III 1862.

18 *Il Nazionale*, 21. VI 1862.



Polemika Nodilo-Tommaseo ima iznimnu važnost iz tih istih, upravo spomenutih razloga, a i zbog posljedica koje je izazvala. Nastala je nakon što su autonomaši u La voce dalmatica objavili odlomke iz nekih Tommaseovih pisama, u kojima se govori kako u Dalmaciji postoji posebna »dalmatinska« nacionalnost. Nije se moglo očekivati da će se netko usuditi odgovoriti slavnom književniku i učenjaku Tommaseu. Jedino se Nodilo, historičar i odličan poznavalac naše povijesti mogao i usudio suprotstaviti Tommaseu.

»Dalmatinska narodnost može da bude veličanstveno otkriće, na primjer, jedne saborske većine, koja u nastojanju da svoje autonomne aspiracije postaviti na nacionalnu osnovu i ne nalazeći nikakve pozitivne stvara jednu osnovu imaginarnu, tako za vlastitu upotrebu. Ali onaj, tko poštuje narodnost kao veliku ljudsku udrugu, glasovitu djelima, knjigom, u velikoj misiji, individualnoj u progresivnom razvoju ljudskog roda, živi životom stoljeća, za njega će taj naziv uvijek smiješnim ostati. Ako Dalmatinci žele da zauzmu neko mjesto među narodima, sada kada se Evropa narodonosno preobrazuje, neće ga nikada zauzeti kao Dalmatinci, ali čuvajući vlastito ime, po kome izlazimo slavni, treba da se spojimo s onim plemenima koja su nam po jeziku i po porijeklu najbliža.«[19]

Stari polemičar Tommaseo ostao je zbunjen snagom razloga, s kojima mu se suprotstavio mladi Nodilo. U nedostatku argumenata kojima bi pobio teze svoga protivnika, Tommaseo mu je, pun nemoćnog bijesa, kao sa neke olimpijske visine, nadmeno i oholo dobacio da do njega »ne dopire bezglavi bezobrazluk nekolicine«.[20]

U svojoj nemoćnoj mržnji autonomaši demonstrativno izbacuju Nazionale iz društvenih klubova, »casina« i »gabinetta«, kakvih je bilo u svim dalmatinskim gradovima, na što narodnjaci istupaju iz ovih dotadašnjih zajedničkih klubova i počinju osnivati svoje pod imenom Narodne čitaonice.

Polemika je snažno odjeknula po svim južnoslavenskim zemljama. Sa svih strana stizale su Nodilu u Zadar pisma, čestitke, brzojavi. Autonomaši, osjećajući se moralno poraženim, odgovaraju uvredama, klevetama, denuncijacijama. Oni javljaju u Beč da Nazionale svojim pisanjem izaziva nemir u zemlji i priprema psihozu pobune u narodu. Ali Nodilo nastavlja borbu i Nazionale piše i dalje u izričito u opozicionom duhu. Najzad Nodila izvode pred optuženičku klupu. Janko Koharić ovako opisuje suđenje Nodilu:

»Pred zadarskim sudbenim stolom, u sudnici krcatoj općinstva, vodila se 9. novembra 1863. rasprava o tiskovnim deliktima kažnjivim po §§ 302. i 305. kaznenog zakona, prvi oštrim zatvorom 3 do 6, a drugi zatvorom od 1 do 6 mjeseci. Deliktima bio je označio državni odvjetnik dva članka — jednim se komentirala pobuna riječkih gimnazista, što no su

19 *Il Nazionale*, 14. V 1862.

20 Dr Viktor Novak, *Natko Nodilo*, str. 28.

zahtijevali da se Strossmayerova slika vrati na staro mjesto do slike vladareve; drugim pozdravni govori, kojim pozdraviše Česi svoga desetmjesečnog sužnja narodne borbe, urednika Narodnih listy Julija Gregra... Rasprava bila je vrlo napeta; govor državnog odvjetnika dug i žestok, obrana ponosna i duhovita. Nazionale donosio je stenografske izvještaje; zabilježio je mnogu pobjedu, koju satira i ironija nosi nad nadoraslim, a plaćenim protivnikom; pobjedi pravo nad kukavlukom, kojim htjede vladajuća stranka ugušiti pokret u prvom naponu.«[21]

Nodilo se sjajno branio, ali ga je zadarski sudbeni stol ipak osudio: doduše ne kao »veleizdajnika« — kako je to državni tužilac tražio — nego samo novčanom globom od 150 forinti zbog »nepažnje na ono, što se tiska u njegovom listu«. Dakako, poslije ove osude Nodilov ugled je još više porastao, a Nazionale je produžio s pisanjem u istom pravcu i postajao iz dana u dan sve popularniji ne samo u Zadru nego u čitavoj Dalmaciji. Još i više, prema ocjeni Grge Novaka, Nazionale postaje »ne samo glasilo svih dalmatinskih Hrvata i Srba, ne vrši samo unutrašnje prikupljanje, nego upućujući svoje čitatelje na prilike i u Hrvatskoj i Slavoniji, kao i one u susjednim slavenskim turskim pokrajinama Bosni i Hercegovini, podržava u njima vjeru, da će jednoga dana sva braća da se nađu u jednoj državi«.[22]

Među prvima u Dalmaciji osnovana je Narodna čitaonica u Zadru 26. prosinca 1862. Jedan od osnivača i glavni organizator zadarske čitaonice bio je Ivan Danilo. U prvu upravu, pored Danila, izabrani su bili conte Ilija Janković, conte Manfred Borelli, dr Jovo Medović, dr Josip Antonietti i drugi. Odmah u početku upisalo se iz Zadra i okolice 195 članova. Svečano otvaranje obavljeno je 14. veljače 1863. Istoga dana priređen je veliki ples u zadarskom kazalištu na kome su se igrala i narodna kola i pjevale narodne pjesme. Bilo je prisutno preko 500 osoba. Pozdravljajući ovu veliku nacionalnu manifestaciju u Zadru, Nazionale piše: »Kad se ovakvo društvo moglo da sabere u Zadru, što se ne bi moglo isto doživjeti u Splitu, Dubrovniku, Šibeniku, kad bi se samo tamošnji narodni ljudi htjeli ogledati sa svojim protivnicima i otvoreno razviti svetu narodnu zastavu«.[23] Narodna čitaonica igrala je značajnu ulogu kao kulturno-prosvjetna ustanova, a od izvanrednog značaja je to što je bila snažan faktor u buđenju nacionalne svijesti i u borbi za pobjedu narodne stvari. Tu su se vodile diskusije, kristalizirala mišljenja, rađale ideje za sve ono o čemu se zatim pisalo u Nazionalu, o čemu će se raspravljati u Saboru, čime će se izlaziti među narodne mase. Tu će se sastavljati

21 Janko Koharić, *Natko Nodilo*, Predgovor knjizi Natka Nodila: *Essayi*. Prosvjetna biblioteka, sv. VI Zagreb, 1918, str. 5—6.

22 Dr Grga Novak, Političke prilike u Dalmaciji 1862—1865. *Radovi* Instituta JAZU u Zadru, knj. IV—V, 1958—59, str. 9.

23 *Il Nazionale*, 16. II 1863.



izborni proglasi, određivati kandidati za narodne zastupnike, dogovarati o izbornoj taktici. Čitaonica je priređivala tečajeve hrvatskog jezika, održavala priredbe sa ciljem upoznavanja naše književnosti, umjetnosti, nacionalne historije, organizirala gostovanja iz drugih južnoslavenskih centara. Ona je bila usko povezana sa svim ostalim, kasnije osnovanim, kulturno-prosvjetnim društvima, kojih je u Zadru bilo od 1848—1920. preko pedeset.[24] Čitaonica je ubrzo postala »srce čitavog našeg života u Zadru i žila kucavica narodne akcije u pokrajini.«[25] Posebno je potrebno istaknuti važnost Čitaonice u stvaranju uske veze i suradnje s prekovelebitskom Hrvatskom,[26] a i ostalim krajevima.

Svojom raznovrsnom i razgranatom djelatnošću Narodna čitaonica u Zadru postala je ubrzo trn u oku vlasti. O tome jasno govori okolnost da je Namjesništvo zabranilo državnim činovnicima da budu članovi Čitaonice. Do otvorenog sukoba došlo je 1865. Čitaonica nije sudjelovala u proslavi jubileja carskog namjesnika, generala Mamule. Ne samo što nije izvjesila zastavu nego je za vrijeme bakljade spustila grilje. To je bila prava demonstracija. S imenovanjem Luigija Lapenne na položaj prvog savjetnika i pomoćnika carskog namjesnika u Zadru, situacija se još više zaoštrila. U više mahova izgedalo je da će Čitaonica biti zatvorena, ali do toga ipak nije došlo, jer bi to izazvalo revolt u čitavoj Dalmaciji.

Još prije Narodne čitaonice bila je osnovana u Zadru Matica dalmatinska. Svečano je bila otvorena 27. srpnja 1862. Akciju za osnivanje Matice dalmatinske treba, međutim, tražiti još u prvom jakom naletu nacionalne borbe 1848.[27] Naročitu zaslugu za stvaranje Matice dalmatinske počevši od 1848, sve do njenog konačnog osnivanja, pa i dalje, ima njezin prvi predsjednik Božidar Petranović.[28] Glavni zadatak Matice dalmatinske, kao i ostalih Matica nastalih u to doba po slavenskim zemljama, bio je izdavanje knjiga na narodnom jeziku. Na taj način usavršavao se narodni jezik i budila nacionalna svijest. Matica dalmatinska pružala je novčanu pomoć i dijelila nagrade »spisateljem knjigah narodu korisnih«.[29] U pravilima se ističe da je Matica izdavačko-kulturno-prosvjetno društvo i da je »svako političko pretresanje izključeno iz njezinih viećanjah.« Naravno da je ovo samo politička taktika, jer stavljati granicu

24 Dr Vjekoslav Maštrović, Hrvatska društva u Zadru od 1848—1920. Zbornik *Zadar*. Zagreb, 1964, str. 471—486.

25 Rudi Belić, Zadar u narodnom preporodu, *Narodni list*, jubilarni broj, 1. III 1912.

26 Po Grgi Novaku: »Čitaonice stvarahu iz dana u dan sve tjesniju vezu između dalmatinskih i banovinskih Hrvata, one brzo stvoriše duhovno jedinstvo između dalmatinske i prekovelebitske braće, pa su ustanove, stvorene u Hrvatskoj, smatrane svojinom i dalmatinskih Hrvata, koji su davali i novčana sredstva za te ustanove.« *(Prošlost Dalmacije* II, 387).

27 Ivo Tartalja, Rađanje ideje o Matici dalmatinskoj, *Zadarska revija*, br. 6, 1961.

28 Dr Božidar Petranović i osnutak Matice dalmatinske. *Narodni list*, jubilarni broj, 1. III 1912.

29 Štampana pravila društva Matice dalmatinske (čl. 1). Zadar, 1862.

između političkog i društvenog rada uvijek je dubiozno. To naročito vrijedi za Maticu dalmatinsku, jer u jednoj nacionalno porobljenoj zemlji raditi na nacionalnom osvješćivanju, pa makar samo putem prosvjećivanja, imalo je itekakvo političko značenje.[30] Matica je izdavala Narodni koledar (prve knjige koledara uređivao je Jovan Sundečić),[31] sedam puta je izdala Narodnu pjesmaricu. Prva je izdala Njegošev »Gorski vijenac« latinicom. Kasnije je imala i svoj časopis G l a s n i k M a t i c e d a l m a t i n s k e.[32]

Potrebno je spomenuti i časopis Z v i j e z d a. Izlazio je u Zadru nepunu godinu dana 1863. To je drugi zadarski časopis, koji je imao jugoslavenski karakter. Prvi je bio Z o r a d a l m a t i n s k a. U uvodnom članku prvoga broja kaže se da časopis ima za cilj boriti se za pobjedu jugoslavenske misli putem prosvjete. Sundečić ovako objašnjava što je to jugoslavenstvo: »Pod ovim obćim imenom jugoslavjanstva razumijevaju se svikolici Slavjeni, koji žive na jugu Evrope, a poimence, sve od Triglava do najistočnijeg kraja balkanskih gorah, i od više Dunava pa sve do Jadranskog mora. Oni se dijele na četiri poglavita plemena, koja stanuju jedno do drugoga kao prst do prsta, kao grana do grane. Svako ovo pleme ima svoj osobiti naziv. Prvo su Slovenci, pa do njih Hrvati, do Hrvatah Srbi, a do Srbah Bugari.«[33] Također je zanimljiv njegov članak pod nazivom R a z l i k a p l e m e n s k i h i m e n a, n a r i e č i j a h, s l o v a h i v j e r e, t r e b a l i d a n a m s t o j i n a p u t u n a š e m z a j e d n i č k o m d r u š t v e n o m r a z v i j a n j u? Odgovor kojeg Sundečić daje jest: ne treba i ne smije.[34]

Zadarska školska omladina također je aktivno učestvovala u preporodu. Zadarski gimnazijalci objavili su u zagrebačkom P o z o r u adresu Strossmayeru u kojoj srdačno pozdravljaju njegov govor u Hrvatskom saboru u vezi s osnivanjem Jugoslavenskog sveučilišta u Zagrebu. U adresi stoji: »Dosad mladež dalmatinska bijaše prisiljena po svijetu skitajuć blago i nebesko piće tražiti po inostranih gradovih i tu, u tuđinstvu, često iznevjerila bi se i samo rodu svome. Toj si ti potrebi doskočio, ti si ju prekršio jednom za vjeke. A od sada moći će tu hranu duhovnu dobiti na domaćem vrutku, koga joj je tvoje blagodarno i plemenito srce pripravilo, gdje će obilno crpsti mudrost što su joj djedovi sakupili ... Da

30 Od prvog dana Petranović je Maticu smatrao kao važan instrument u nacionalno-političkoj borbi. U pismu od 14. XII 1848. Bogoslavu Šuleku, uredniku zagrebačkih *Narodnih novina*, Petranović određeno kaže: »Sverha Matice jest prosvetliti prost narod dalmatinski i uskoriti sjedinjenje Dalmacije s Hervatskom ...« (Dr Petar Karlić, *Matica dalmatinska*, Zadar, 1913, str. 29).

31 Biskup Strossmayer, veliki dobrotvor Matice dalmatinske, kada je dobio prvu knjigu *Narodnog koledara*, u pismu od 27. I 1863. ovim riječima je ocijenio njegovu vrijednost: »I sadržajoj njegov i čist jezik, u kom je pisan, zaslužuje da se što više po narodu širi.« (*Spisi Matice dalmatinske*, br. 90).

32 Dr Petar Karlić, *Matica dalmatinska*, Zadar, 1913.

33 *Zvijezda*, Zadar, br. 1, 1863.

34 *Ibid*. br. 2, 1963.



nije inih bezbrojnih, ovaj dobročin sam dosta bi bio za ovjekovječiti tvoje slavno ime i tvoju slatku uspomenu do najzadnjeg odihaja jugoslavjenskog duha«.[35] Potpis adrese bio je »Hrvatsko-dalmatinski učenici više gimnazije zadarske«.

Ovo je diglo veliku uzbunu u Zadru. Oštro je reagirala L a v o c e d a l m a t i c a tražeći kaznu za profesore gimnazije,[36] zatim policija, koja u svom dnevnom izvještaju energično zahtijeva da se poduzmu najhitnije mjere protiv gimnazijskih profesora i samog direktora dra Jurja Pulića.[37] Municipalna kongregacija tvrdila je u svom podnesku, da je u Zadru gimnazija žarište nacionalnog pokreta i da treba uvesti red u tu školu. Dat je prijedlog da se direktor Pulić i profesori Miho Klaić i Ivan Danilo kazne gubitkom službe,[38] ali do toga ipak nije došlo odmah, nego dvije godine poslije. Bio je otpušten rektor Malog sjemeništa »Zmajević« Mitar Stipčević, a pet đaka iz ovog sjemeništa i desetak gimnazijalaca izbačeno iz škole.[39] Taj događaj zabilježila je štampa u ostalim južnoslavenskim zemljama, dajući punu podršku progonjenima i proglasivši zadarske gimnazijske profesore za »diku naroda«.[40]

S narodnim preporodom usko je povezan i postanak Učiteljske škole u Zadru. Ona je plod nastojanja »preporoditelja oko poboljšanja prosvjetnih prilika, naročito pučkog školstva u Dalmaciji ...«, kaže D. Foretić i s pravom ističe da se »prvom pobjedom narodnjaka u borbi za narodni jezik može smatrati odluka austrijskih vlasti, da se u Arbanasima kod Zadra osnuje učiteljska škola za mušku omladinu s nastavom na hrvatskom ili srpskom jeziku«.[41] Do tada (do 1866) u Dalmaciji nisu postojale škole za učitelje, nego samo tečajevi, i to na talijanskom jeziku. Osnivanjem hrvatske učiteljske škole u Zadru stvoren je rasadnik narodnih učitelja, a korist njihova rada na nacionalnom i kulturno-prosvjetnom uzdizanju narodnih masa u Dalmaciji, nije potrebno isticati.

Lapennin nasilnički režim nisu više odobravali ni svi autonomaši. Uz njega ostaje reakcionarna grupa vladinovaca, dok se liberalni autonomaši približuju narodnjacima. Lapennina grupa ostala je u saboru u manjini, pa su liberali i narodnjaci vodili glavnu riječ. Oni počinju kritizirati vladine postupke pozivajući se na čl. 19. ustava. Među ostalim pretresali

35 *Pozor*, Zagreb, 20. VI 1861.

36 *La voce dalmatica*, 22. VI 1861.

37 Historijski arhiv u Zadru. Prezidijalni spisi Namjesništva. Tages — Rapport policijske direkcije u Zadru od 26. VI 1861. Nr. 3.

38 *Ibid*. Congregazione Municipale, Zara, 27. VI 1861. No 1510. Kat I/1-4. Čitav ovaj podnesak, i druga dokumenta u vezi s ovim događajem, objavio je u prijevodu, s potrebnim objašnjenjima, dr Kosta Milutinović u raspravi Strossmayer i narodni preporod u Zadru. *Zadarska revija*, br. 4, 1962.

39 *Ibid*.

40 *Pozor*, 6. VII i 9. VII 1861. *Srpski dnevnik*, Novi Sad, 11. VI, 12. VI i 5. VII 1861.

41 Dr Dinko Foretić, Život i rad Zavoda za narodne učitelje u zadarskom predgrađu Arbanasi. Rasprava publicirana u spomenici *Učiteljska škola Zadar, 1866—1956*. Zadar, 1956, str. 9.

su pitanje Klaićevog i Danilovog gubitka službe. Vlada je odgovorila raspuštanjem sabora, na što liberali i narodnjaci stvaraju liberalni savez.[42] Slijede progoni narodnjaka. Nodilo je optužen za zločin bunjenja, a također i Pavlinović zbog članka O narodnosti, koji je izišao još prije dvije godine u Narodnom listu. Nodilo je bio kažnjen gubitkom kaucije. Godine 1866, pred rat s Italijom, pada sumnja da Klaić, Danilo, Paštrović, i drugi narodnjaci imaju veze s Garibaldijevim revolucionarima. U njihovim stanovima vršene su premetačine. Jedino što je nađeno bilo je nekoliko pisama iz Torina u Danilovom stanu.[43]

Kad je za državnog ministra na mjesto Schmerlinga došao federalist Belcredi, porijeklom Čeh, nastaje kratak predah u progonima narodnjaka. Austrija stoji pred ratom s Pruskom i Italijom, pa želi da ostvari sporazum s mađarskom vladajućom klasom. Zato sada nije moment da se progone narodnjaci u Dalmaciji, jer oni traže sjedinjenje s Hrvatskom, a Hrvatska se nalazi u ugarskoj interesnoj sferi. Belcredi izdaje patent, kojim ističe da sve one zemlje koje nisu do sada učestvovale u zakonodavnom poslu, treba da u tome učestvuju. To je i dalo veliku nadu opozicionim krugovima. U Dalmaciji dolazi do krupnih promjena. Namjesnik Mamula je penzioniran, za novog namjesnika postavljen je general Filipović, sklon narodnjacima, potpredsjednik namjesništva Lapenna je smijenjen i vraćen u sudsku struku, a u Saboru su ga tako napali da je morao položiti mandat. Iz zatvora su pušteni svi koji su bili uhapšeni zbog agitiranja za narodnjake na proteklim općinskim izborima. Klaić je opet vraćen u zadarsku gimnaziju.

U to vrijeme dolazi do rata između Austrije s jedne i Pruske i Italije s druge strane. Velika pobjeda austrijske vojske kod Visa 1866, u čijem je sastavu bilo mnogo Dalmatinaca, bila je značajna za narodnjake i njihovu borbu protiv autonomaša. U idejnom pogledu ta je pobjeda značila mnogo zato što su široki slojevi naroda u Dalmaciji doživjeli Italiju kao direktnog neprijatelja, s kojim su morali stupiti i u oružani sukob. Na konkretnom planu rat s Italijom prisilio je Austriju da mijenja svoju talijanašku politiku u Dalmaciji.[44] Sada je Klaić imenovan za nadzornika osnovnih škola u Dalmaciji, a autonomaši, osjećajući opasnost, ponovo se združuju u jednu stranku.

Sve to popuštanje trajalo je vrlo kratko i imalo je značenje isključivo momentalnog austrijskog političkog manevra, a ni u kom slučaju jednog njezinog stvarno promijenjenog političkog kursa. Ponovno su izbori za Dalmatinski sabor 1867. provedeni na takav način da su autonomaši dobili većinu. A kad je ubrzo zatim došlo do promjene vlade i kada je novi kancelar barun Beust s grofom Andrássyjem i ostalim predstavnicima mađarskih vladajućih krugova sklopio austro-ugarsku nagodbu (1867), svima je postalo jasno da od sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom nema ništa. Od ovog momenta pa na dalje autonomaši se pretvaraju u prave talijanaše, a narodnjaci su ponovo proganjani.[45] Klaić je premješten iz Zadra u Kopar, na što se zahvalio na službi, želeći da pod svaku cijenu ostane u Zadru, gdje je njegovo djelovanje kao šefa Narodne stranke bilo neophodno potrebno.

[42] Dr Josip Beroš, Liberalni savez. *Zadarska revija*, br. 4—5, 1961.

[43] Dr Grga Novak, Političke prilike u Dalmaciji 1862—1865. *Radovi* Instituta JAZU u Zadru, knj. IV—V, Zagreb, 1959, str. 23—25.

[44] Ibid.



## III

U historiji narodnog preporoda u Dalmaciji posebno značenje ima borba za ponarođivanje općina, odnosno borba za osvajanje općinskih uprava. Trebalo je narodne mase politički osvijestiti i odgojiti, otrgnuti ih od negativnog utjecaja autonomaša i ohrabriti da — usprkos policijskom teroru — na općinskim izborima glasaju za narodnjačke kandidate. Ni u jednom dalmatinskom gradu nije bilo toliko birokratskog i administrativnog aparata, toliko činovnika i službenika raznih državnih, pokrajinskih, kotarskih i općinskih ureda kao u Zadru. Zato je cjelokupan službeni aparat uložio sve svoje snage, ne birajući sredstva, kako bi općinska uprava u Zadru i dalje ostala u autonomaškim rukama. Međutim, na općinskim izborima 1870. narodnjacima je, ipak, pošlo za rukom da — nakon ogorčene borbe, u kojoj je došlo i do krvi — odnesu bar djelomičnu pobjedu. Odmah sutradan Narodni list komentira: »Jučer je u Zadru započeto biranje novoga občinskog vijeća... Seoski je narod navrvio gomilom u grad, gotov birati po imenici, što su mu narodnjaci predložili... Premda je bilo sve uređeno, da se ne bi nemir i pobuna dogodili, bez čega nije bilo ni jednog izbora u Zadru, neprijatelj mira i pokoja zamutio je i ovi put... Pomalo je gdje narod naš iskazao, kako od srca stoji uz narodne kolovođe, kao jučer ovdje u Zadru. Bog bi dao, da jučerašnja iskaza osvijesti jednom mnoge gradske nesvješnjake, pa da se grad i selo stope u bratskom narodnom čuvstvu«.[46]

Nakon tri dana, Narodni list je donio drugi napis o općinskim izborima u Zadru: »Za ovi uspjeh ima se zahvaliti narodnoj slogi, koja se pojavila u seljačkom puku, a do koje su doprinijeli navlastito gospoda paroki i narodni izborni odbor. S toga su i bile sve protunarodne sile napete u gradu, da bi slogu rastrgle... Kad su vidili da je izbor osiguran na narodnu stranu, onda su napali silom na narod, i do krvi je došlo...«[47]

Ovi općinski izbori bili su događaj, koji je odjeknuo širom Dalmacije i širom Slavenskog Juga. Jedan od najoduševljenijih članaka, kojim je pozdravljen ovaj uspjeh zadarskih narodnjaka napisao je Lazo Tomanović, tadašnji maturant zadarske gimnazije i zadarski dopisnik novosadske

[45] Dr Grga Novak, Slom federalističkih pokušaja u Austriji god. 1867. i autonomaške denuncijacije u Zadru i Dalmaciji. *Radovi* JAZU u Zadru, knj. II. Zagreb, 1955, str. 5—14.

[46] *Narodni list*, 9. III 1870.

[47] *Narodni list*, 12. III 1870.

Zastave, organa Miletićeve Srpske narodne stranke u Vojvodini, a kasniji istaknuti crnogorski političar, dugogodišnji ministar i predsjednik vlade na Cetinju. Mladi Tomanović je osjetio važnost ove pobjede i piše članak pod nazivom »Slava Zadru«. Redakcija Zastave donijela ga je krupnim slovima, na prvoj strani lista. Tomanović sa puno mladenačkog zanosa kliče: »Dubrovnik i Zadar sad je u svojijem rukama, istrgli se iz tuđijeh nokata, koji su ih od vjekova grozno razdirali. Jugoslavenska Atena i Zadar, kojega narodne pjesme pjevaju, dvije najznamenitije tačke na našem primorju i po starinskoj slavi i uspomeni i po današnjoj važnosti, u slavenskijem su rukama...«[48] Tomanović povlači paralelu između dva Zadra, između autonomaškog, talijanaškog, protunarodnog Zadra, čiji je glavni predstavnik bio autonomaški vođa i bečki dvorski savjetnik Luigi Lapenna, s jedne strane, i našeg hrvatskog, demokratskog, naprednjačkog Zadra, s druge:

»Zadar je dosad bio takoreći jedini naslon, to je bio pijedestal Lapenninog imena i važnosti: kadgod mu je namignuo, Zadar je, kao prestolnica Dalmacije i predstavnica njena, brz na poslu bio; kojegod je njegovo nedjelo trebalo čim potkrijepiti, pouzdanica je njemu vazda u zadarskom zastupstvu bila... A sada? Sada mu se taj pijedestal izmaknu ispod nogu: on pada u svoje ništa, u mrak, a Zadar se podiže iz mraka u nov život... To je takva pobjeda narodne stvari naše braće na primorju i čitavog jugoslavenstva, da se mi čisto još ne možemo uvjeriti o njoj, mada nam je javljaju bečke novine; taj se korak narodnog napredka na primorju može gigantskim da nazove«.[49]

Međutim, narodnjaci ipak nisu postigli potpuni uspjeh kako je to prvi dan izbora bilo. Prema arhivskim istraživanjima K. Milutinovića, problem nepotpune pobjede leži u ovom:

»Pobjeda narodnjaka na općinskim izborima u Zadru bila je samo djelomična i, uslijed teške klasne diskriminacije koja je došla do punog izražaja u tadašnjem izbornom sistemu, narodnjaci ipak nisu uspjeli osvojiti zadarsku općinu. Stvar je u ovom. Općinska vijeća, koja su se u većim općinama sastojala od 36 vijećnika, birana su u tri biračka tijela. U prvome bili su veleporeznici (u Zadru 1870. svega oko 150 birača); u drugome bili su srednje oporezovani građani i inteligencija, većinom činovnici i službenici (u Zadru 1870. ispod 400 birača); u trećem biračkom tijelu bio je narod, puk, ponajviše seljaci iz zadarskih predgrađa i okolnih sela (u biračkim spiskovima ovoga trećega tijela bilo je 1870. upisano tačno 2728 birača). Klasna diskriminacija sastojala se u tome što je svako biračko tijelo biralo isti broj vijećnika: po dvanaestoricu. Pošto su veleporeznici u prvom tijelu i činovnici u drugom tijelu i ovoga puta glasali većinom za autonomaše, a po tadašnjem majoritarnom, a ne proporcionalnom, izbornom redu ona stranka koja postigne većinu glasova

48 *Zastava*, 11. III 1870.

49 Ibid.



automatski dobiva svih 12 vijećnika dotičnog biračkog tijela, to su autonomaši dobili 24 vijećnika, a narodnjaci svega 12 vijećnika. Zbog toga je za predsjednika općine izabran autonomaš, a za jednog od potpredsjednika narodnjak.«[50]

Dok je seosko stanovništvo iz okolice Zadra glasalo većinom za narodnjake, dotle je seosko stanovništvo otoka, koji su se nalazili u sastavu općine Zadar, glasalo za autonomaše ili se uzdržalo od glasanja. Na osnovu svojih istraživanja D. Foretić objašnjava to ovako:

»Seosko stanovništvo otoka, hrvatsko po narodnosti, nalazilo se ponajviše u kmetskom, odnosno kolonatskom odnosu prema mnogim zadarskim veleposjednicima, koji su redom bili autonomaši, pa je nalazeći se u ekonomskoj ovisnosti od njih teško moglo odbiti da glasa za njih, odnosno za njihovu stranku, ili da se ustegne od glasanja... Treba nadalje imati u vidu činjenicu, da slabo učešće birača na općinskim izborima nije bilo nikakva neobična pojava, ni kod ovih, kao ni kod prošlih, pa ni budućih izbora, jer je sam sistem javnog glasovanja poticao ljude da se ustežu od vršenja izbornog prava.«[51]

Krajnje nepravedan izborni red, policijski pritisak, ekonomska zavisnost seoskog stanovništva otoka od zadarskih autonomaških veleposjednika i sistem javnog glasanja bili su razlozi zbog kojih narodnjaci ni tada ni kasnije nisu uspjeli osvojiti zadarsku općinu, iako su imali većinu narodnih masa uza se. Iako samo djelomična, ova pobjeda narodnjaka 1870. ipak ima historijski značaj jer je jasno pokazala da Zadar — toliko isticana »neosvojiva kula autonomaša« — u svojoj biti, nije bio talijanaški, tuđinski grad.

Iste ove (1870) godine postigla je narodna stranka još jednu pobjedu. U Dalmatinskom saboru Mihovil Pavlinović podnio je peticiju sa 4000 potpisa, u kojoj se traži da se i na Dalmaciju primijeni 19. član ustava, koji garantira svim narodima Monarhije osnovna nacionalna prava. Prihvaćanje ovog prijedloga značilo je omogućiti razvoj hrvatske narodne misli, a na to autonomaši nikako nisu htjeli pristati. Iskorišćujući ustanak u Krivošijama, u Boki Kotorskoj, koji je upravo buknuo zbog opće vojne obaveze, autonomaši optužuju narodnjake kao idejnog začetnika bune i da bi, tobože, skinuli sa sebe svaku odgovornost, napuštaju Sabor. Međutim, prevarili su se u očekivanjima. Bečkom dvoru nije bilo u interesu da se stvar još više zaoštrava, zato smjenjuju nesposobnog namjesnika generala Wagnera i za novog namjesnika postavljaju generala Rodića, koji je vodio pomirljivu politiku. Tako u Saboru ostaju sami narodnjaci, i u njemu autonomaši nikada više nisu dobili većinu.

50 Dr Kosta Milutinović, Odjeci i problemi dalmatinskog narodnog preporoda u Vojvodini 1860—70. *Radovi* Instituta JAZU u Zadru, knj. VIII, Zadar, 1961, str. 336.

51 Dr Dinko Foretić, Borba za ponarođivanje općina u Dalmaciji 1865—1900. Zbornik *Narodni preporod u Dalmaciji*. Izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1964 (u štampi).

## IV

U doba narodnog preporoda Zadar je bio jedan od žarišta jugoslavenske misli. Zadarski rodoljubi održavali su veze sa rodoljubima iz ostalih južnoslavenskih zemalja, a zadarske nacionalne i kulturno-prosvjetne ustanove sa sličnim ustanovama u ostalim južnoslavenskim kulturnim centrima. Naročito su bile tijesne veze sa susjednim zemljama, prvenstveno s Hrvatskom, Bosnom i Hercegovinom i Crnom Gorom. Nije bilo ni jednog političkog ili kulturnog događaja u Zagrebu koji nije našao snažnog odjeka u Zadru, i obratno, nije bilo ni jedne inicijative ili akcije rodoljuba u Zadru koja ne bi naišla na razumijevanje, podršku i pomoć rodoljuba u Zagrebu. Pokret za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom odjeknuo je gotovo isto tako snažno po svim južnoslavenskim zemljama. Osnivanje Matice ilirske u Zagrebu dalo je podstreka rodoljubima u Zadru da ovdje osnuju Maticu dalmatinsku. Osnivanje Sveučilišta i Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu pozdravljeno je u Zadru i ostalim gradovima Dalmacije kao veliki kulturni događaj općejugoslavenskog značaja.

Patnje i stradanja naših naroda u Bosni i Hercegovini, koje su još bile pod turskim feudalnim jarmom, našle su toplog odziva i izdašnu bratsku pomoć zadarskih narodnjaka. Za vrijeme hercegovačkog ustanka pod rukovodstvom vojvode Luke Vukalovića (1862) redakcija zadarskog Narodnog lista pokrenula je akciju za prikupljanje pomoći nastradalim hercegovačkim obiteljima. Uspjeh je prešao sva očekivanja. Iz dana u dan stizali su redakciji Narodnog lista iz Zadra i ostalih mjesta Dalmacije prilozi za postradale Hercegovce. Da je ova materijalna pomoć bila obilata i da je stigla u pravi čas svjedoči pismo samog Luke Vukalovića, upućeno iz ustaničkog logora u Zupcima 8. listopada 1862. Natku Nodilu, uredniku Narodnog lista. Vukalović se zahvaljuje na poslanom novcu »za sirote i udovice poginuvših za slobodu vojujućih Hercegovaca«.[52] Za vrijeme velikog bosansko-hercegovačkog ustanka (1875-78) Zadar je ponovo ukazao bratsku pomoć. Kod toga se naročito založila Narodna čitaonica. Tu se skupljala pomoć u raznim oblicima: novac, sanitarne potrepštine, lijekovi; prihvaćali su se ranjenici, okupljali dobrovoljci iz Dalmacije i iz drugih krajeva, prvenstveno iz Italije — garibaldinci, skupljalo oružje itd. Savremenik Dinko Politeo, višegodišnji suradnik i redaktor Narodnog lista, pisao je: »Bila je pukla puška u Nevesinju... Ustrojili se dobri, koji ne samo da su potpomagali bjegunce, nego i ustanike. Iz Zadra i uopće iz Dalmacije ovi su primili i pušaka i hrane... Narodni list je bio smatran kao glasilo ustanka, s kojim se je Hrvatska narodna stranka bila kao poistovjetovala...«[53]

Veze između Zadra i Crne Gore bile su isto tako bratske.[54] Crnogorska ratovanja protiv Turaka nailazila su na topao odaziv kod zadarskih rodoljuba, a isto tako i bokeljske bune protiv Austrije. Vješanje krivošijskih ustanika usred Kotora prema naređenju generala Wagnera, izazvalo je ogorčenje u svim nacionalnim krugovima Zadra i oštru kritiku Narodnog lista. Glavna veza između Zadra i Cetinja bio je Jovan Sundečić, profesor pravoslavne bogoslovije u Zadru i urednik zadarske Zvijezde. Sundečić je bio oduševljeni poštovalac biskupa Strossmayera i pobratim don Mihovila Pavlinovića. Od posebnog je značaja zajednička turneja Sundečića i Pavlinovića po našim zemljama. Oni su pošli iz Zadra preko Trsta i posjetili su Ljubljanu, Zagreb, Đakovo, Sremske Karlovce, Novi Sad, Beograd i Cetinje. »Ovo zajedničko putovanje dvaju raznovjernih svećenika i pobratima, svagdje je pobudilo najveće oduševljenje i izazvalo iskrene ovacije narodnih prvaka i omladine.«[55] Ova turneja po jugoslavenskim zemljama dobila je već onda posebnu važnost i bila obilježena od strane vlasti kao propagacija jugoslavenskih ideja. Kao narodnjak Sundečić je došao u sukob sa zadarskim vladikom Stefanom Kneževićem, tipičnim autonomašem, koji ga je po kazni premjestio iz Zadra u jedno malo selo za paroha. Sundečić tada odlazi u Crnu Goru i u Cetinju pokreće književni almanah Orlić, štampan ćirilicom i latinicom, s prilozima hrvatskih i srpskih pisaca, među kojima je bilo mnogo Dalmatinaca, narodnjaka.

Prve veze između Zadra i Beograda u doba narodnog preporoda datiraju još od samog početka preporoda. To je doba kneza Mihaila, kada Srbija ponovo počinje voditi aktivniju politiku u južnoslavenskim zemljama.[56] Glavni ekspert kneza Mihaila za Dalmaciju bio je Dubrovčanin Matija Ban, koji je u zvaničnim Srbskim novinama, u pregledu vanjske politike donosio vijesti i iz Dalmacije. Matija Ban je u dva maha obilazio Zadar i ostale dalmatinske gradove i dolazio u kontakt sa narodnjacima.[57] Poslije pogibije kneza Mihaila, od beogradskih listova najveću pažnju posvećivao je Dalmaciji list Jedinstvo, poluslužbeni organ srpske vlade, na čije je pisanje imao presudan utjecaj jedan od namjesnika, Jovan Ristić, koji je vodio jugoslavensku politiku. Ristić je angažirao za suradnika Jedinstva mladog hrvatskog novinara Dalmatinca Josipa Tončića, ranijeg člana redakcije zadarskog Narodnog lista. Tončić je, nakon što je bio zatvoren zajedno s Ivanom Danilom 1867. zbog

[52] Vinko Kisić, Listajući stare godišnjake. *Narodni list*, jubilarni broj, 1. III 1912.

[53] Dinko Politeo, *Izabrani članci*, knj. I, str. 129—130.

[54] Dr Niko S. Martinović, Odjeci preporoda u Crnoj Gori, *Zadarska revija*, br. 4—5, 1961.



[55] Hugo Badalić, Predgovor *Izabranim pjesmama* Jovana Sundečića. Izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1899., str. 9—10.

[56] Dr Vojislav J. Vučković, *Spoljna politika kneza Mihaila*. Beograd, 1963.

[57] Matija Ban, Pogled po Istoku. *Slovinac*, 16. VIII 1879. — Dr Dragoslav Stranjaković, Rusija i prvi politički sporazum između Srba i Hrvata 1860. *Glasnik srpske pravoslavne crkve*, br. 9, 1957. — Dr Vojislav J. Vučković, Neuspela politička akcija Matije Bana 1860—1861. *Istorijski časopis*, IX—X, 1959. — Banov članak pisan je sa mnogo ličnog isticanja i sujete, Stranjakovićev članak nekritički i šovinistički, a Vučkovićev na osnovu historijskih izvora i sa potrebnim kriticizmom.

opozicionog pisanja,[58] emigrirao u Beograd i kao politički izgnanik došao u redakciju Jedinstva, gdje je vodio pregled vanjske politike, a naročito je obraćao pažnju događajima u Dalmaciji i Hrvatskoj. Njegovi članci bili su zapaženi i u Zagrebu i u Đakovu. Ristić uzima Tončića najprije u ministarstvo vanjskih poslova, a onda za svog ličnog tajnika kome povjerava važne političke i diplomatske misije. Tončić je neko vrijeme bio veza između Ristića i prvaka hrvatske Narodne stranke, Strossmayera i Račkoga. Dakako, Tončić je održavao veze i s rodoljubima u Zadru.[59] Od dalmatinskih preporoditelja, Ristić je jako cijenio Mihu Klaića, zadarskog aktivnog političkog radnika. Ristić piše Klaiću: »Znam dosta, šta ste Vi našoj stvari dobra učinili. Neka Vam je u amanet sloga između braće po veri različite. Tu Vi možete mnogo pomoći, a uveren sam da i pomažete.«[60] U svojoj studiji o Klaiću, Dinko Politeo je iznio interesantnu pojedinost da je Ristić, kao predsjednik srpske vlade i ministar vanjskih poslova, ponudio Klaiću položaj srpskog poslanika u Rimu,[61] što Klaić nije prihvatio.

Veze između Novog Sada i Zadra bile su isto tako dobre. U isto ovo doba kada se u Dalmaciji rasplamsao narodni preporod, u Vojvodini je nastao omladinski pokret, pod rukovodstvom Svetozara Miletića. Omladinski pokret osjetio se i u Dalmaciji, naročito u Boki Kotorskoj, Dubrovniku i Zadru. Jedna od najaktivnijih omladinskih družina u Dalmaciji bila je đačka družina Prvenac u Zadru, a osnivač joj je bio Lazo Tomanović. U svojim uspomenama, sjećajući se omladinskog pokreta u Zadru, Tomanović piše: »Kada sam počeo kupiti po primorju članove Ujedinjene omladine srpske, pošao sam kod dr Miha Klaića, najuglednijeg prvaka Narodne stranke. On se odmah rado upisao i članarinu mi dao, pa me upitao, jesam li gledao Miletićevu sliku. Kada sam mu nečno odgovorio, digao se iza pisaćeg stola, iza kojeg visaše ona velika slika Blagoveštenskog sabora, pa mi na njoj pokaza Miletića i Subotića.«[62] Po svemu izgleda da su se Klaić i Miletić lično poznavali. U Historijskom arhivu u Zadru čuva se i jedna slika Svetozara Miletića s vlastoručnom posvetom Mihi Klaiću.

58 Nakon njihove osude beogradski književni časopis *Vila* objavio je na uvodnom mjestu pjesmu Jovana Sundečića *Pozdrav svojim u Zadru utamničenim prijateljima popu Ivanu Danilu i Josipu Tončiću*. Uz pjesmu *Vila* je donijela komentar: »Prvi je urednik *Narodnog lista*, a drugi pomoćnik kod lista *Il Nazionale*, koji također čisto naše narodne interese zastupa. Nametnuta im je veleizdaja, gđe toj ni traga nema; a takovu im poparu skuvaše taliomani, protivnici Narodne stranke u Dalmaciji, samo da na narodnjake navuku veće podozrevanje od strane centralnih vlasti u Beču«. (*Vila*, 25. II 1868). Urednik *Vile* bio je istaknuti srpski naučni radnik Stojan Novaković, široko jugoslavenski orijentiran.

59 Dr Vojislav J. Vučković, Ristić, Strossmayer i Wagnerova afera. *Jugoslavenska revija za međunarodno pravo*, sv. 1, 1955.

60 Iz dopisivanja s dr M. Klaićem. *Narodni list*, jubilarni broj 1. III 1912.

61 Dinko Politeo, *Izabrani članci*, I, 75.

62 Dr Lazo Tomanović, Miletićev uticaj na Primorju. *Letopis Matice srpske*, knj. 308, sv. 3., str. 103—104.



Listovi Srpske narodne stranke u Vojvodini (Medakovićev Srpski dnevnik, Miletićeva Zastava, Subotićev Narod) imali su svoje dopisnike u Zadru, koji su obavještavali vojvođansku javnost o svima aktuelnim političkim, ekonomskim i kulturnim zbivanjima u Zadru i Dalmaciji. I samo srpski opozicioni političari u Vojvodini pisali su u spomenutim listovima mnogo o Dalmaciji i njezinim nacionalno-političkim borbama. Tako je i Mihailo Polit-Desančić, prvi ideolog jugoslavenske federacije među Srbima, pozdravio oduševljenim riječima prvu pobjedu narodnjaka na izborima za Dalmatinski sabor 1870:

»Ova pobeda Narodne stranke u Dalmaciji nije samo pobeda za Dalmaciju, već pobeda za čitav slavenski Istok... Neka Dalmacija stoji sada kako je, pa neka samo podržava narodnu svest, a kada jednom dođe rešenje istočnog pitanja, to će Dalmacija svoje važno mesto u Jugoslavenstvu, koje joj po prirodi ide, zauzeti«.[63]

Prema najnovijim istraživanjima, bilo je veza i dodirnih tačaka i između Zadra i Slovenije.[64] Ljubljanske Novice, mariborski Slovenski narod i drugi slovenski listovi pratili su s interesom političke borbe između narodnjaka i autonomaša u Dalmatinskom saboru, citirali pisanje zadarskog Narodnog lista i propagirali misao sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom. U bečkom parlamentu narodni zastupnici Kranjske, Štajerske, Koruške i Istre, surađivali su zajedno sa predstavnicima Dalmacije i zalagali se za državnopravno preuređenje Austrije na federalističkim osnovama. Na znamenitom jugoslavenskom kongresu u Ljubljani 1870. Dalmaciju su predstavljali Zadrani Ivan Danilo i Josip Antonietti, prvaci narodne stranke. Sastavljač rezolucije na tom kongresu bio je Ivan Danilo. U petoj tački rezolucije kaže se: »Južni Slaveni u habsburškoj monarhiji udesit će svoj rad, kako bi mogli zadovoljiti jednakim potrebama svoje braće preko granice, s kojima su jedan narod«. I. Danilo uputio je uredništvu zadarskog Narodnog lista telegram, u kome stoji: »Na Badnjak svečano sakupljena omladina jugoslavenska, Hrvati, Srbi, Slovenci i Bugari, da rodoljubno proslave uzajamni sastanak, izjavljuju se jednodušno za čvrsto jedinstvo Južnih Slavena... Neka je to do sada što latinci vele »ideja«, neka se goropadno obaraju narodni dušmani na tu »ideju« — omladina je nju posvojila, omladina će je i ostvariti. Glas naše omladine javlja: jedinstvo je narodno gotovo«.[65] Ovaj brzojav objavljen je u Narodnom listu i to je bila najljepša čestitka organa Narodne stranke zadarskim i dalmatinskim preporoditeljima, koji su kroz ovih deset preporodnih godina ojačali i čvrsto se organizirali.

63 *Narod*, Novi Sad, 2. VII 1870.

64 Tone Zorn, Odjeci dalmatinskog pitanja 60-tih i 70-tih godina XIX stoljeća u slovenskoj štampi. *Zadarska revija*, br. 4—5, 1961.

65 *Narodni list*, 28. XII 1870.